

PAPER DETAILS

TITLE: MIRZA BALA MEHMETZADENIN "KURTULUS" MECMUESINDAKI YAZILARI HAKKINDA

AUTHORS: Mübariz SÜLEYMANLI

PAGES: 171-178

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/406336>

MİRZA BALA MEHMETZADENİN “KURTULUŞ” MECMUESINDAKİ YAZILARI HAKKINDA

About Mirza Bala Mehmetzade’s Writings in “Kurtulush”(“Revival”) Magazine

Mübariz SÜLEYMANLI*

Özet

Makalede, Azerbaycanın milli devletçiliğinin ideoloğlarından biri, ictimai-siyasi hadim, istedadlı publisist, yorulmaz elm ve medeniyet tebliğatçısı Mirza Bala Mehmetzadenin “Kurtuluş” jurnalı ile yaradıcılık elakelerinden behs edilir. Onun Azerbaycan mühacir ziyalılarının Berlinde neşr ettikleri bu jurnaldaki mekaleleri hakkında yığcam melumat verilir. Jurnalın 20-ci sayında derc edilmiş (iyun 1936) ve sovetlerin dil sahesinde ruslaşdırma siyasetinin mahiyyetini açan yazıları tehliil edilir.

Anahtar Kelimeler: Mirza Bala Mehmetzade, Kurtuluş, Sovyetler.

Abstract

An article is about one of the national ideologists, social and political personality, talented publicists Mirza Bala Mehmetzade and his writings in “Kurtulush” (“Revival”) magazine. It is given brief information of his articles published in Berlin. The policy of russification of language made by Soviets which had been published in № 20 (June 1936) of this magazine are thoroughly ehamined.

Key Words: Mirza Bala Mehmetzade, Kurtulush, Soviets.

Azerbaycan milli istiklal hareketının görkemli hadimlerinden biri, Azerbaycanın istiklalı uğrunda mübarizesini hayatının sonuna keder bir an olsa bele dayandırmamış Mirze Bala Mehmetzadenin heyat ve fealiyeti daima ictima-siyasi ve elmi-medeni hadiselerle bağlı olmuştur. Keşmekeşli bir ömür yaşamış M.B.Mehmetzadenin zengin yaradıcılık irsi de mehz bu hadiseler fonunda tedkik edildikde obyektiv deyerini ala biler. Bu yazımızda ise biz, bunlardan yalnız en mühümlerine tokunacağız.

M.B.Mehmetzade, meburiyet üzünden vetenini terk ederek¹ mühacirlik heyatı yaşadığı bütün vahtlarda milli istiklal uğrunda feal mübarize aparmıştır. O, ister İranda, ister Türkiyede, isterse de Avropanın mühtelif ölkelerindeki kızgın fealiyetinde metbuatla bağlılığına hüsusi önem vermiş, çohsaylı kezet ve jurnallarla emekdaşlık etmiştir. Onun Azerbaycanın istiklalı uğrunda aprdığı mübarizesinin bir hissesi ise Milli Azerbaycan neşriyatının Avropada yayınladığı önemli metbuat orkanlarından biri olan “Kurtuluş” mecmuesi ile bağlıdır. Bu mecmuenin neşrini Azerbaycan mühacirlerinin iştirakçıları oldukları bir sıra fealiyetlerin terkeb hissesi hesab etmek olar. Bu fealiyetlerin temeli ise hemin mühacirlerin hele Türkiyeni terk etmelerinden önce koyulmuşdu ki, bunlar da dünyada baş veren hadiseler fonunda cereyan edirdi.

1955-ci ilde “Dergi” mecmuesinde derc etdirdiyi “Resulzade Mehemmed Emin” başlıklı mekalesinde M.B.Mehmetzade yazır ki, “Rusiya eleyhdarı olan bütün mühacirleri bir çatı altında

* Doç. Dr., Azerbaycan Devlet Medeniye ve İncenet Üniversitesi, Bakü.

¹ 1924-cü il yazın ahırına keder gizli fealiyet gösteren M.B.Memmedzade mayda İranın Enzeli şehrine gederek, burada mühaciretin fealiyetine başcılık etmiştir. Bir müddet Tebrizde yaşayan, sonra ise Sulduz şehrı etrafında şose yolu çekilişinde mühendis-tehnik işleyen M. B. Memmedzade İstanbulda M. E. Resulzadenin rehberliyi ile neşr olunan “Yeni Kafkasya” dergisine mekaleler göndermiştir.

birleştirmek seyleri “Promete” teşkilatının² kurulması ile neticelendi³. Mareşal Jozef Plisudskinin rehberliği ile kurulan bu teşkilat 1926-cı ilde Parisde Polşa rejiminin yardımı ile faaliyete başlamış ve 1928-ci ilde Polşada tam teşekkül tapmışdır. Bu cehhenin hekiki kurulma sebebi, bir müddet hakimiyetde olan Jozef Plisudskinin Rusıyanı tekrar bölmek arzusu olmuşdur ve Parisde neşr edilen “Promete” dergisi de teşkilatın metbuat orkanı idi⁴. M. E. Resulzade, M. B. Mehmetzade ve diğer azerbaycanlı mühacirlerin bu mecmuede mekaleleri derc edilirdi. Teşkilat bir sıra halkların nümayendelerini öz etrafında birleştirdi⁵.

1926-cı ildən Polşa hökumətinin təklifi ilə həmin ölkədə fəaliyyət göstərən təşkilatda Azərbaycan İstiklal Komitəsi və Azərbaycan Milli Mərkəzi də təmsil olunmağa başlamışdır. Mühacir Azərbaycan ziyalıları mehz Jozef Plisudskinin dəvəti ilə Varşavaya gəlmişdilər ki, bunun da bir sıra səbəbləri var idi.⁶ Bunlardan biri bu idi ki, M. E. Resulzade, Polşada mükavilə ilə vəzifə daşıyan azerbaycanlı zabitləri və orada universitetdə təhsil alan azerbaycanlı gəncləri Azərbaycan İstiklal Komitəsi çatısı altında birleştirməyə müvəffək olmuşdu.

M. B. Mehmetzade, İstanbul Universitetinin Hukuk Fakültesində imtahanlar verdiyi üçün, bir müddət İstanbulda kaldıkdan sonra, 1932-ci ilde Polşaya getmişdir. O, Resulzade ilə birlikdə “İstiklal” kezetini və “Kurtuluş” dergisini neşr etməyə başlamış və özünü mühacirətdəki Azərbaycan neşrlərinin ən küvvətli yazarı kimi tanıtmışdır. “Kurtuluş” dergisinin mübarizlik ruhu bilavasitə onun yazılarında ən açıq ifadəsini tapmışdır⁷. M.B.Mehmetzade Polşada olduğu vaxtlarda yüzlerce elmi və siyasi mekalelər yazmış və bu yazılar kezet və dergilərdə derc edilmişdir⁸. Ümumiyyətlə, M.B.Mehmetzadenin Varşavaya gəlişi ilə Azərbaycan Milli Mərkəzinin işində canlanma baş vermişdir. O, mücadiləçi ruhu və hadisələrə pozitiv yanaşması ilə bir cəsaret və ümid simvolu idi. Onun tövsiyəsi ilə azerbaycanlıların Avropada çıxardıkları ilk kezet – “İstiklal” neşrə başlamışdır.

Beleliklə, 10 yanvar 1932-ci ilde Berlinde (vaxtilə “Yeni Kafkasya”, “Azəri Türk”, “Odlu Yurt” “Bildiriş” kimi metbuat orkanlarında çıxış edən kelem sahiblərinin iştirakı və həm də eyni proqram və məqsədlə) M. E. Resulzade tərəfindən “İstiklal” kezetinə neşrə başlamışdır. Kezetin yayınlandığı vaxtlarda Polşanın paytaxtı Varşavada olan və Azərbaycan Milli Yayınlarını idarə edən M. B. Mehmetzade, “İstiklal” kezetindəki “Məmləkdən heberlər” bölümündə azerbaycanlı mühacirləri və dünya ictimaiyyətini Sovet Azərbaycanındakı dəyişikliklər mövzusunda məlumatlandırır. Polşa, Almaniya, Fransa, İngiltərə kimi Avropa ölkələri sovet rejiminə qarşı olduklarından, sovetlər əleyhinə göstərilən fəaliyyətlərə qarşı çıxmamışlar. Hətta Almaniya və Polşa bir müddət, sovet əleyhdarı güclərə maddi dəstək vermişdir. Azərbaycan mühacirlərinin əsas maliyyə mənbəyi, əsasən Türkiyədəki Azərbaycan türkləri və Azərbaycana yaxınlıq göstərən, Azərbaycan milli neşrlərini satın alıb ohuyan Türkiyə türkləri idi. Yəni sovetlərin diplomatik və s. təzyiqləri nəticəsində, 1934-cü ilde “İstiklal” kezetinin Türkiyəyə girişi və ohunması yasaklanmışdır. Bununla da, “Mühüm bir kısım mühacirlərimizin yaşamakda olduğu Türkiyədə neşriyatımızın ohunması milli dəvə namına çox lazım olduğundan, “İstiklal” kezetini tamamilə dəyəndirilərək aylıq “Kurtuluş” mecmuəsini çıxarmaq məburiyyəti doğmuşdur”⁹.

1934-cü ilin noyabrından etibarən ayda bir dəfə (Berlinde) neşr edilməyə başlanmış “Kurtuluş” (Azərbaycan Milli Kurtuluş Hərəkatının orkanı olaraq) mecmuəsinin, tədqiqatçılara məlum olan son sayı yanvar 1939-cu il tarixində (№ 51) neşr edilmişdir¹⁰. “İnsanlara hürriyyət, millətlərə istiklal” şüarı ilə neşr

² Mirza Bala Mehmetzade, “Resulzade Mehmet Emin”, **Dergi mecmuəsi**, Yıl: 1, Ocak-Şubat-Mart, Münih 1955, s. 134-139.

³ Promete cəbhəsi adını daşıyan bolşevik esiri millətlər birliyinin kurulmasında və fəaliyyətində Resulzadenin rolu və xidmətləri olmuşdur.

⁴ Afgan Vəliyev, **Azərbaycan Siyasi Düşünce Tarihi və Mirza Bala Mehmetzade (1898 – 1959)**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 136.

⁵ Kafkaz xalqlarından yalnız ermənilər bu hərəkata katılmamışdılar.

⁶ Səbəblərin ən əsaslarından biri bu idi ki, SSRİ – Türkiyə münasibətlərinin siyasi nəticəsi olaraq kardaş ölkədəki azerbaycanlı ziyalıların fəal bir kısmı Türkiyəni tərk etmək məcburiyyətində qalmış, habelə 1927-ci ildən sonra Türkiyə tərəfi Azərbaycan Milli Mərkəzinə göstərmiş olduğu maddi dəstəyi dəyəndirmişdir.

⁷ Tahir Çağatay, “Aziz Dostum Mirza Bala”, **Azərbaycan Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 12 (84), Ankara Mart 1959, s. 43-47.

⁸ Afgan Vəliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 137.

⁹ Mirza Bala Mehmetzade, **Milli Azərbaycan Hərəkatı**, Ankara 1991, s. 182; Afgan Vəliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 141-142.

¹⁰ Səbahəttin Şimşir, **Azərbaycanın istiklal mücadiləsi**, İK Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 107.

olunan bu derginin arha kabığında bu cümleler yer almaktadır: “Azerbaycanlılar! Kurtuluş, Azerbaycan Milli Kurtuluş Harekatının yayınıdır. Milli istiklal davamızın biricik mecmuesidir. Kurtuluş dergisini ohumak ve ohutdurmak yurdunu düşmenden kurtulmuş, bayrağını yine göylerinde yükselmiş görmek isteyen vetenseverlerin borcudur”.

Mecmuenin yayın prensipleri, evvelki neşrlerin milli istiklal fikirlerini devam ettirmekten ibaret idi. Bu prensipler redaksiya heyeti terebinden ictimai reye aşağıdaki şekilde bildirilirdi: “Her şeyden evvel azerbaycanlılara, azerbaycanlı jurnalistlere, yeni yabancı istilas altında ezilen esir bir millete ve bu istila yüzünden vatan ayrısı insanlara hitab edirik.

Bu muhataplara¹¹ siz kurtuluşdan behs ediniz! Bu, onların gece-gendez gözledikleri şeydir. Kızıl Rus istilasından kurtulmak için can atanlara kurtuluşdan behs etmek, istiklaldan behs etmektir. Çünkü bir millet yalnız müstakil olduğu zaman özünü kurtulmuş sayar.

İkinci sırada türkce ohuyan kardaş ve konşu mühitlere hitab edirik. Bu muhataplardan bir kısmı bizim kimi kurtuluş davası yürüdür, eyni düşmana karşı bizimle çiyin-çiyine vuruşur.

Mecmuemiz her şeyden evvel 28 May 1918-ci ilde istiklalı elan olunan Azerbaycan Cumhuriyetinin kurtuluşunu göze alır.

Azerbaycan Cumhuriyeti 27 aprel 1920-ci ildən etibaren istila altındadır. Kızıl Rusiya terefinden cebren istila edilmişdir. “Kurtuluş”, memleketi bu istiladan kurtarmak isteyen milli kurtuluş küvvetlerini teşvik ve onların fikirlerini yayar.

Tecrübe, siyasi, iktisadi ve herbi menfeetleri ve kurtuluş hareketleri bir olan kafkazlı milletlerin ayrı-ayrı ve yalnız başına kurtulamayacaklarını göztermişdir. Bunun için “Kurtuluş” bütün semimiliyle Kafkaz Cumhuriyetlerinin siyasetde birleşmeleri fikrini müdafie eder”¹².

Redaksiya heyeti M. E. Resulzade, M. B. Mehmetzade, Mir Yakub, Hilal Münşi, V. Nuhoglu, Almaz İldırım, Y. Ali, Azeri, Cefer Seyid Ehmed, A. K. Kulu, Ali Usta, Prof. Dr. G. Jaschke, Alizade Ahed, Niyazi Akşin, Kerim Yaycılı, Prof. Dr. Herbert W. Duda, Prof. Dr. Ger(har)d von Mende, K. Yılmaz, Prof. Dr. Herbert Yansky, Dr. Bertold Spuler ve Johannes Benzikden ibaret¹³ olan “Kurtuluş” dergisinin demek olar ki, bütün sayılarında, yazılarını Polşadan gönderen M.B.Mehmetzadenin mekaleleri çap edilmiştir.

Bu fikirdeyik ki, M. B. Mehmetzadenin “Kurtuluş” mecmuesinde neşr edilmiş yazılarının tehlihi ayrıca bir araşdırma mövzusu olmalıdır. Ona göre de biz burada, hemin mekalelerden yalnız bezileri hakkında ümumi melumat vermekle kifayetleneceyik.

M. B. Mehmetzade “Kurtuluş”da çap olunmuş “Dövlət kuşu”¹⁴, “Babek ve Afşin (Min yüz il önce Azerbaycanda istiklal harekatı)”¹⁵ adlı mekalelerinde Azerbaycan türklerinin ortak istek ve dileklerini, heyata, dünyaya dair, yurd ve vatan meseleleri ile bağlı görüşlerini bildirir. Onun meşhur Azerbaycan şairi M.E.Sabirle bağlı dergide yer alan mekaleleri Sabirin kimliyi ve görüşlerine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu mekalelerden melum olur ki, M. B. Mehmetzade 1921-ci ilde (Bakıda) “Yaşıl yarpaklar” mecmuesinin eski parlament binasında teşkil etdiyi konfransda “Sabir ve halk” mövzulu mühazire ohumuşdur¹⁶. “Kurtuluş”dakı mekalesinde ise bele yazır: “Sabir sovet edebiyatçılarının ortaya atdığı kimi proletar şairi deyil, milliyyətçi, halkçı, vatançı, hürriyyətçi ve mülkiyyətçi olduğunu isbatlayan şair idi. O, vicdani ve milliyyətçi düşüncenin tecellisi-zühuru idi”¹⁷.

M. B. Mehmetzade, dergide Azerbaycanın uzak ve yakın tarihi ile bağlı mekaleler yazmış, Sovet sisteminin Azerbaycan üzerindeki çalışmaları ve tetbikatları onun terefinden deyerlendirilerek dünya ictimai fikrine çatdırılmışdır. O, mekalelerinde bir sıra karanlık metlebleri çılpaklığı ile ortaya koyarak

¹¹ Mühateb (erebce) – hitab olunan, kulak asan.

¹² “Yazı Heyeti Tarafından”, **Kurtuluş**, Yıl: 1, Sayı: 1, 1934, s. 2.

¹³ Sebahattin Şimşir, **age**, İK Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 108-109.

¹⁴ Mirza Bala Mehmetzade, “Devlet kuşu”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Berlin Mayıs 1936, s. 536-537.

¹⁵ Mirza Bala Mehmetzade, “Babek ve Afşin”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 19, Berlin Mayıs, 1936, s. 549-552.

¹⁶ Afgan Veliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 142.

¹⁷ Mirza Bala Mehmetzade, “Mirza Aliakber Sabir”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 23, Berlin Eylül 1936, s. 3-6.

yazırdı ki, "... Leninin "Milli siyaset"i ile Stalinin "İçer sosyalizm, dışı milli" kültür tezinin kayelerinin rus olmayan milletleri ve milli medeniyetleri ortadan kaldırmaktan ibaret olduğunu bütün dünya bilir. Bunu Moskva rehberliği de açık etiraf edir. Onlara göre, bütün kültürler ortak bir kültür halinde ve bir dil etrafında birleşmeli imiş ve bu dil de Leninin dili olan rusca olmalı imiş..." Mirze Balay göre, "Milli kültür, şekilce olduğu kimi, keyfiyyet ve mahiyyetce de milli olan kültürdür. Mahiyyetce sosyalist, yeni rus-nihilist olan kültürün, sovet hakimiyeti şartları altında, şekilce milli olarak kalması imkansızdır". "Her medeniyetin bir dili vardır. Sosyalist medeniyetinin de dili, Oktyabr inkılabının dili olan ruscadır" nekarreti, mahiyyetce sosyalistik olan "milli kültürün" şekilce de "sosyalistleşmeye" başladığının sesidir"¹⁸. Lenin liderliğindeki bolşevik hükümetinin Azerbaycan üzerindeki hükümler planları hele 1918-ci illerde başlamışdır. M.B.Mehmetzade "Leninin 07.07.1918 tarihli telyazisi münasibetile" adlı mekalesinde bolşeviklerin Azerbaycan siyasetinin iç üzüünü açmışdır¹⁹. O, bildirirdi ki, ruslaşdırma bütün süretiler, bütün kızgınlığı ile devam edir. Sovet idareçilik sisteminin temel amaçları içerisinde, Rusiya hükümlerindeki müselman ve türklerin ortak dilinin ortadan kaldırılması, yalnız türkler için yetmişden çok "edebi" dil icadı, her bir "edebi" dile has, başkalarına benzemeyen ayrıca elifbalar, ortak istilahların göz ardı edilmesi vardı. Türk ve müselman halklarının dillerindeki kelme alış verişinin yasak edilmesi, elmi, siyasi, sosyal, kültürel istilahların ruscadan alınması, latin elifbasını kaldırarak, yerine kiril elifbasının getirilmesi ve Avrupa istilahlarının ruscada teleffüz edildiyi kimi yazılması ve "Sovet sosyalizm terminologiyasını" rus herfleri ile yazmak kararları ruslaşdırma siyasetinin bir parçası idi²⁰.

Sovetlerdeki siyasi ve medeni prosesleri dikketle izleyen ve baş vermiş hadiseleri tutarlı delillerle tehlil eden M. B. Mehmetzade 1935-ci ilin dekabrında keçirilmiş ve 13 maddeden ibaret yeni Konstitusiyaya kabul etmiş Sovetlerin Yeddinci Kurultayı hakkında yazır ki, kurultay Rusiya hakimiyetine alınan memleketlerin Sovet Sosyalist Respublikaları İttifakı (SSRİ) adı altında birleşmesini kerara almışdır. Kurultayda Maver-i Kafkaz Birliyi kaldırılarak bu birlikdeki Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan SSRİ-ye alınmışdır. Fursat geldiği zaman Moskva "sinifsiz cemiyet"den "milliyetsiz cemiyet"e keçecektir. Bunun için siyasi, sosyal, iktisadi, herbi ve ideoloji bütün hazırlık aparılmış ve bu mehv etme siyasetinin "elmi-ideoloji" temeli de kurulmuşdur. Milletleri siyasi, sosyal, idari ve iktisadi bahımdan zorbalık altına almış, dillerini, edebiyatlarını, tarihlerini mehv etmeye başlamış olan Moskvanın bu günkü katı milliyetçiliği sabahın "milliyetsiz cemiyet"i üçündür²¹.

M. B. Mehmetzadenin "Kurtuluş" dergisinde çap olunmuş "Gene Maarif Cephesinde", "SSSR – Milli Rus Devleti", "Dil ve şive belası", "Pedagoji Mekteplerde Dözülmez Vaziyet Devam Ediyor", "Sabir Yaşasaydı..." ve s. adlı mekaleleri Azerbaycanın siyasi ve sosyal düşünce tarihini öyrenen mütehessislər için deyerli tarihi menbelerdir²².

Bu yazılar içerisinde günümüz için aktuallığını sahlayan, sovetlerin tarihimiz, medeniyetimiz ve dilimizle bağılı assimilyasiya siyasetinin hekiki mahiyyetini ortaya koyan çoksaylı mekaleler vardır. "Kurtuluş"un iyun 1936-cı il tarihli 20-ci yayında derc edilmiş ve "Promete" milletlerinin kurultayı, Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin kongresinde kabul edilen kararlar, Sovet Azerbaycanında türk dilinin ruslaşdırılması ve mehv edilmesi siyaseti hakkında geniş bilgiler veren yazılar ise dikketimizi hüsüsile celb etmektedir. Hemin yazıların üslubunu ve müellif fikrinin orijinallığını mühafize meksedile burada sitatlara daha çok yer ayırmağı meksedeuyğun hesab etdik.

"Promete" milletlerinin kurultayı ile bağılı yazıda melumat verilir ki, 31 may – 1 iyun 1936-cı il tarihi, "Promete" birliyiine dahil olan rus esiri milletlerin istiklal savaşının yaddakalan ve elametdar günlerindendir. Bele ki, bu günlerde keçirilmiş ikigünlük kurultay, bu milletlerin ortak düşmana karşı ortak savaşdaki hemreyliliğini, elbir olduklarını bir daha dünyaya beyan etmiş oldu.

¹⁸ Mirza Bala Mehmetzade, "Türk kültürünün düşmanları ve dostları", **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 21, Berlin Temmuz-Ağustos, 1936, s. 26.

¹⁹ Mirza Bala Mehmetzade, "Leninin 07.07.1918 tarihli telyazisi münasibetile", **Kurtuluş Dergisi**, Yıl: 3, S. 19, Mayıs 1936, s. 540-543.

²⁰ Mirza Bala Mehmetzade, "Oradan buradan", **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 18.

²¹ Mirza Bala Mehmetzade, "Dördüncü devir, Sovyetlerin yeni temel yasası münasebeti ile", **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, S. 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 12-13.

²² Afgan Veliyev, **age**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 142.

“Bu kurultayda şimal kütübünün bu dağlarına dayanan Karelya, Komi ve İnge kimi fin torpaklarının mümessillerinden başlamış Kara Denizin ilk dalğaları ile öpüşen güzel ve şirin Türk Krımın, Şevçenko Ukraynasının, başı buludlardan daha yüksek duran kürurlu Kafkazin, Şeyh Şamil yurdu Şimali Kafkaz ile kutlu odun ocağı olan ışık ve sıcaklık yurdu Türk Azerbaycanın ve Şota Rustaveli ölkesi Gürcüstanın; Türkün ana beşiyi olan Türkistanın; Hezerlerin ve Altın Orduların tarihler uzununu seltenet ve medeniyyet kurmuş olduğu Türk Edil-Uralın heyetlerle beraber müsafir sifetile bulunan bir çoh yüksek simaları, elm adamlarını da göre bilirdiniz”²³.

Azerbaycanın kurultaydaki yerini kıymetlendiren M. B. Mehmetzade bunu hüsusi keyd edir ki, sıra hesabile başda Azerbaycan heyeti otururdu. Sonra ise Belarus, Gürcü, Edil-Ural, İngerya, Karelya, Komi, Krım, Kuban, Moldavya, Şimali Kafkaz, Türkistan ve Ukrayna heyetleri gelirdi. Kurultayı açan professor Roman Smal-Stotski müzakire edilecek meselelerin mahiyyetini izah etdi. Bele ki, mesele aydın idi – kurultay dil meselesini müzakire edecekti. Lakin bu müzakire dil mütehessislerrinin sırf elmi diskussiyalarından ferkli olacaktı. Moskva, Sovetler Birliyinde bulunan rus olmayan milletlerin milli dillerini ve milli kültürlerini resmen ruslaşdırmaya meruz koymuşdur. Kommunist partiyasının XVI kongresinde şehsen Stalinin teklifi ile start götüren bu ruslaşdırma ve mehv etme siyasetinin hedefi, Stalinin tebirince – bütün milli kültürleri bir dil ve bir kültür etrafında birleşdirmekten ibaretdir. Ve bu ortak dilin de rus dilinden ibaret olduğunu artık gizleyen bele yohdur.

M. B. Mehmetzade yazır ki, kurultayın birinci günü Varşavadaki Şerk İnstitutu adından çıhiş edin senator Sedletski cenabları çoh küvvetli delil ve misallarla milliyyetin ve milli kültürün küdsiyyetini ve heyatlarını bu sahelere hesr etmiş olanların böyüklüyünü hatırlatdı. Varşava Universiteti professorlarından Ponyatovski, Sovetlerde obyektiv elm mövcud olmadığını isbat eden nitkinde bu neticeye vardı ki: Sovetlerde elm yohdur, orada elm falsifikasyon, sahtakarlık şeklini almışdır, milletleri, medeniyyetleri, milli varlıkları ortadan kaldırmak üçün bir silah kimi istifade edilmekdedir.

Polşa gencliyi adından söz söyleyen ve kurultaya müveffekiyyetler arzulayan “Şerk” (“Wschod”) mecmuesinin müdiri Bonçkovski polyak gencliyinin milli davamıza olan derin ve semimi elakesine tercüman oldu.

Uzak Şerkden yeni gelmiş ve oradaki Edil-Ural Türk Tatar Medeniyyet Cemiyetinin böyük kurultayları ve Uzak Şerkdeki “Promete” teşkilatı adından tebrikler söyleyen Ayaz İshaki Beyefendi çıhişına alkışlar altında başladı ve ele de bitirdi. Daha bir neçe tebrikler dinlendikten sonra birinci günün son sözü Leon Vasilevskiye verildi.

M. B. Mehmetzade Leon Vasilevski hakkında da bilgi verir: “Promete” teşkilatı hele 1932-ci ilde onun 40 illik fealiyetini keyd etmişdi. İndi 45 ildir ki, o, mehkum milletler meselesile meşğul olur. O, bu hüsusda bir çoh eserler, tedkikler meydana getirmiş ve rus esiri milletler meselesini polyak probleminden heç bir zaman ayırmamış ihtiyar bir yazıcı ve siyaset adamıdır. Müellif onun “Böyük herbe keder lehlilerin ruslaşdırmaya karşı savaşları” mövzusunda etdiyi meruzesine de tohunar: “Lehistanın taksimile başlayan ve eynile bugünkü kimi polis, jandarma gücile tetbik olunan bu ruslaşdırmanın mekteb, metbuat, edebiyat, elm ve s. sahellerdeki safahatını izah eden Vasilevski cenabları, leh milletinin bu ruslaşdırma siyasetine karşı yaratdığı aksülamelleri anlatdı ve leh milli kültürünü korumak üçün kurulan mühtelif hars teşkilatlarının fealiyetleri üzerinde durdu. Bunlar milli dili, milli edebiyatı, milli neşriyatı, milli maarifi, bir sözle, milliyyetin ve milli varlığın mahiyyetini teşkil eden harsi kıymetleri koruyorlardı. Ve sonra ... Lehistanın istiklalını kurtaran milli kadronun hep bu milli hars teşkilatlarından çıhdığını anlatdı”²⁴.

Bu alimin kenaetleri hemin kurultayda Azerbaycan nümayendeleri adından çıhiş eden M. B. Mehmetzadenin fikirlerini bir daha küvvetlendirirdi: “Milletlerin oyanış, yükseliş ve düşüş tarihleri gösterir ki, milli hüsusiyyetlerini koruyub yaşatmağa müveffek olan her millet, gec-tez müstekil milli bir dövlət kurmağa namizeddir. Milli hüsusiyyetlerini ve milli kültürünü itirmiş olan milletler, milli menliklerini ve ilham alacak milli kaynaklarını dahi itirmişler demektir. Bu kimi milletlerin geleceyi yohdur. Onlara ölmüş nezerile bahmak lazımdır. Milli hüsusiyyet ve milli kültürün başında ise milli dil gelir. Milli dilin milli varlığı mühafizedeki rolu helledicidir. Bu ceheti çoh güzel anlayan kızıl Moskva,

²³ Mirza Bala Mehmed-zade, “Promete” milletlerinin kurultayı”, *Kurtuluş* Yıl: 3, Haziran 1936, S. 20, s. 568.

²⁴ *Age*, s. 569.

esaretinde bulundurduğu başka milletler kimi Azerbaycanı da istila eder-etmez 6-7 esrlik koca edebiyata malik bulunan edebi Azerbaycan türkcesini imhaya koyuldu”²⁵.

Sovetler Birliyi dahilindeki diger milletlerin nümayendelerinin çıışlarına ümumi şerh veren M.B.Mehmetzade keyd edir ki, Belorus ve Ukraynada, bu milletlerin dillerini, çarlık dövründe yapıldığı kimi, rus denizinde eritmek siyaseti yürüdülmekdedir. Bu milletlere, Sovetler haricinde, hüdu boyunda olan milletdaşlarile eyni edebi dilde ünsiyyet sahlamağa icaze verilmir, onlara ortak istilahlar yerine rus-sovet istilahlarını işletmeyi emr edirler. Bu memleketlerde ruslaşmış aşağı tebekeinin jarkonunda yazmağa kanuni bir şekil vererek tehsilli, ziyalı kadrları uzaklaştırmışlar. Fin milletine, finliyin milli oyanışında büyük rol oynamış “Kalevala” kimi dastani eserler veren Karelya ve İngerya ve onlarla birlikde Komi kimi fin ölkelerinde, yuharıdaki haksızlıklardan başka mecburi sürgünler, süni acılıklar ve rus mühacireti yapmak suretile bu milletleri tamamiye aradan kaldırmağa çalışırlar.

Mövzunu mükayiseli şekilde tehlil eden müellif bele neticeye gelir ki, “Esir Türk ellerinde de eyni veziyyeti görürük. Azerbaycanda, Türküstanda, Edil-Uralda ve Kırırmda ortak edebi türkce “burjua milliyetçiliyi terennüm eden bir dil” deye kanun haricinde elan edildikden sonra bu Türk ölkelerinden her birinde ayrı-ayrılıkda ortak dili bir kaç kebile dillerine parçalamışlar. Azerbaycanı “çohmilletli bir memleket” halında elan etdikden sonra, Azeri Türkünün milli vücudundan kopardıkları tat, talış, kürd kimi “türkleşmiş milletler” yaratdıkları yetmezmiş kimi, milletin 80% nisbetini teşkil eden Türklerin 7-8 esrden beri malik bulundukları edebi türkceci meydandan kaldırarak onun yerine ruslaşmış ünsürlerin jarkonundan ibaret dilini koymuşlar. Türküstanda ortak edebi türkce yerine Türkmen, Özbek, Kazak, Kara-Kalpak, Kırgız ve ilh. kimi kebileelerin şivelerine edebi dil mahiyyetini vermişler. Kırırmda Kaspıralı İsmail Beyin işlemiş olduğu ortak edebi türkceci yasak ederek onun yerine sahil boyu, orta ve şimali olmak üzere üç türlü “edebi dil” tesis etmişler. Edil-Uralda da eyni siyaseti tekib ederek tatar, başkırd ve s. dillere resmiyyet vermiş, ortak edebi dilin intişarını yasak etmişler. Bu suretle imperialist Moskva Rusiyada yaşayan Türkler için tam 70 “edebi” türkce meydana getirmişdir. En mühümü ise bu dilleri türkce ortak istilahlardan temizleyerek onların yerine rusca istilahlar kullanılması emr edilmekdedir. Bu siyaset neticesinde fizika, kimya, anatomiya, biyolojiya, riyaziyyat, tarih, coğrafiya, edebiyat kimi elmi-fenni kitablarda istilahların yüzde 70–75-ni adi rus sözleri teşkil etmeye başlamışdır. Türkce istilah kullanılmasına panturanizm damğası vurulur. Hetta beynelmilel elmi kıymeti haiz Avrupa istilahlarını bele ruscada teleffüz edildiyi kimi kullanırlar. Türkceci parçalayıb ruslaşdırma ile yan-yana Türk ölkelerindeki ilk mektebelerde rus dilinin tedrisini heftede 12 saatdan 25-30 saata yükseltmişler. Yüksek mektebelerin türkleşmesine bir türlü imkan verilmemekdedir. Memleketin hakimi mütteki olan kommunist firkesi teşkilatları ile devlet müessiseleri, ordu, mekteb, metbuat, edebiyat, hetta elm bele ruslaşdırma için kullanılan birer silah halına gelmiştir”.

Müellif, Şimali Kafkazdan olan nümayendelerin çıışlarına istinaden orada da eyni siyasetin yeridildiğini vurgulayır: “... rus istilasından evvel Şimali Kafkazın mühtelif kebileleri arasında resmi dil mahiyyetinde olan erebce, rus istilasından sonra yerini ruscaya terk etmiş ise de ona karşı Şimali Kafkazın Karaçay, Balkar, Noğay, Türkmen kimi türk kebileelerinden biri olan Kumukların dili çıılmış, bilhasse Şimali Kafkazın şerk kısmında ümumi anlaşma dili olmağa başlamışdır. 1918-ci ilde Şimali Kafkazın istiklalını elan eden Milli Konkre, kumuk türkcesini ümumi devlet dili olarak kabul etmiş ve Şimali Kafkazın Adige-Çerkes ve Osetin kimi türk olmayan kısımlerinde bele, ana dilinde gedecek olan mektebelerde kumukcanın bir lisan kimi ohunmasını ve yüksek mektebelerde ise tedrisatın hep kumuk türkcesinde getmesini kararlaşdırılmışdır. Bolşevik istilasından sonra da devam eden bu cereyan Dağıstan kommunist firkesi terefinden resmen tetbike başlanmış ise de 1929-cu ildən itibaren Moskva Şimali Kafkazda ortak devlet dilini kaldırarak onun yerine kebile dillerine resmiyyet vermiş, her kebileye ayrı alifba, krammatika, metbuat ve neşriyat vücuda getirmişdir. Moskva ortak dile mane olduğu kimi ortak elifbaya da mane olmaktadır. İndiye keder elifbaları birleşdirmek uğrındaki tedbirler hep akim kalmışdır. Buna mükabil Moskva bir terefdən kebile dillerini ayrı-ayrılıkda ruslaşdırmağa başlamış, diger terefdən de rus dilini “birleşdirici ümumi dil” deye tetbike girişmiştir”²⁶.

²⁵ Age, s. 569.

²⁶ Age, s. 570.

Hesabat karakterli yazıdan öğrenirik ki, kurultayın ikinci günü meruzelerin müzakiresine hesr edilmiş ve bu müzakireler neticesinde Milletler Cemiyetine müraciet metni hazırlanmıştır. Azerbaycan nümayendelerinin tekdimatında bele bir fikir hüsusiye vurğulanmıştır ki, “Milletimizi, milletlerimizi ve bu milletlerin dil ve kültürlerini yalnız milli istiklal kurtaracaktır”²⁷.

Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin dil kongresinin kararı ile bağlı yazıdan ise bunu öğrenirik ki, kongres, cebheye dahil milletlerin nümayendelerinin meruzelerinde (öz memleketlerinde Sovet hükümetinin ruslaşdırma ve dil siyaseti hakkındaki) kaldırılan materiallar esasında (Sovetler İttifakı dahilinde yaşayan rus olmayan milletlerin dillerinin tedkikile meşğul olanların birinci dil kongresi) bele bir karar çıarmıştır:

“I – 1926-cı ilden beri rus-bolşevik firkesi, öz teşkilatları vasitesile, ilk sırada Azerbaycan, Belorus, Gürcüstan, Edil-Ural, İngerya, Karelya, Komi, Kırım, Kuban, Şimali Kafkasya, Türküstan, Ukrayna (ve bunlar meyanında Moldav cümhuriyyetinde romen, leh v.ilh.) kimi milletler olmak üzre bütün rus olmayan milletlerin dillerini sistematiik suretde ruslaşdırmağa başlamıştır.

II – Kommunist firkesinin ümumi katibi Stalinin kommunist firkesinin 16-cı kongresinde söylediyine göre, bu dil siyasetinin varacağı son nökte budur: proletariat bütün dünyada müzeffer olduktan sonra, bütün kültürleri, tek, müşterek dilli, tek ve ortak bir kültür halına getirmek.

III – Son illerde vukubulan hadiseler bolşeviklerin bütün dünyada müzeffer olmak ümidini kırdığından kommunist firkesi rus dilini Lenin dili, proletariat ve Oktyabr inkilabı dili elan etmek suretile tek ortak dil fikrini Sovetler İttihadı hüduqları dahilinde tehekkük etdirmeye çalışdı”²⁸.

Bunun icrası, yeni rus olmayan milletlerin dillerini ruslaşdırmaq üçün kommunist partiyası, bütün İttifaka mehsus olmak üzre yeni bir dil bilgisi vücude getirerek öz lisaniyatçıqlarını “tehekkük etdirilmiş bugünkü dilleri birleşdirme işinin tehliil ve tacili üçün dil yaradıcılığı tehnikinin tedkiki” (“Dillerin menşeyi” N.Y.Marr) kimi bir meksed etrafında çalışmağa sövk etdi.

Kommunist partiyasının, ancak sözde mövcul milli cümhuriyyetlerin perdesi arhasında, eski çarlığın tetbik etmiş olduğu ruslaşdırma siyasetinin durmasıyla beraber, müteşekkil partiya ve hükümet aparatlarından yararlanarak ve en kaba metodların tetbiki ile ruslaşdırma işinin son derece keskinleşdirildiğini keyd eden kongres aşğıdaki müddeaları kabul edir:

a) “– Sovetler İttifakındaki rus olmayan milletlerin, dillerine karşı yapılan vehşice tekibatı ve sistematiik bir şekilde yapılan ruslaşdırmağı, bütün kültür dünyası nezdinde protesto edir ve bütün beynelmilel elmi ve kültür teşkilatqlarını, ilk sırada beynelmilel fikri teşriki mesai komisyonunu milletlerimizin müdafiesine çağırır.

b) – Milletler Cemiyetine mensub bir dövlət olan Sovetler İttifakı dahilindeki bu veziyyetin, Milletler Cemiyetinin istinad etdiyi beşeri edalet kimi temel fikirlerine tamamen mühalif olduğuna Milletler Cemiyetinin nezeri dikketini celb eder. Sovetler İttifakı dahilinde sözde milli cümhuriyyetlere malik adedilen milletler öz cümhuriyyetleri dahilinde, deyil yalnız öz dillerinin tam hakkından (ruslar ile müsavi derecede) istifade etmek, hetta medeni ölkelerdeki azlıqların haiz oldukqları hakdan bele istifade etmekden mehrumdurlar. Bele ki: Sovetler İttifakındaki bu veziyyet, 1922-ci ilin 21.9 tarihinde Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilerek 1933-cü ilde müşterek tesdik edilen ve “toplantı ümid edir ki, azlıqlara aid olmak üzre her hansı hükuki bir tehettütle Milletler Cemiyetine bağlı olmayan dövlətlər, ırk, din yahud dil bakımından azlıkda kalanlarla müamilelerinde heç olmazsa Cemiyet müahideleri mucibince elzem olan (hükuki) edalet derecesini indilik mühafize edeceklerdir”den ibaret kararına da çirkin bir şekilde tecavüzden başka bir şey deyildir.

c) – Konkre, Milletler Cemiyetinin bu ilki toplantısında Sovetler İttifakında yaşayan ve rus olmayan milletlerin dillerinin mükedderatını tedkikile meşğul olması ve Sovet hükümetinden, Sovetler

²⁷ Age, s. 571.

²⁸ “Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin dil kongresinde alınan karar”, *Kurtuluş* Yıl: 3, S. 20, Haziran 1936, s. 571.

İttifakındaki rus olmayan milletlere dillerinin inkişafına tam hükuk ve serbestlik iadesini teleb etmesi için müraciet eder”²⁹.

Kaynaklar

- 📖 ÇAĞATAY Tahir, “Aziz Dostum Mirza Bala”, **Azerbaycan dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 12 (84), Ankara Mart 1959, s. 43-47.
- 📖 MEHMETZADE M. B., **Milli Azerbaycan Harekatı**, Ankara, 1991.
- 📖 _____ “Devlet kuşu”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Berlin Mayıs 1936, s.536-537.
- 📖 _____ “Babek ve Afşin”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Berlin Mayıs 1936, s. 549-552.
- 📖 _____ “Mirza Aliakber Sabir”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 23, Berlin Eylül 1936, s. 3-6.
- 📖 _____ “Türk kültürünün düşmanları ve dostları”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 26.
- 📖 _____ “Leninin 07.07.1918 tarihli telyazisi münasibetile”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 19, Mayıs 1936, s. 540-543.
- 📖 _____ “Oradan buradan”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 18.
- 📖 _____ “Dördüncü devir, Sovyetlerin yeni temel yasası münasebeti ile”, **Kurtuluş dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 21, Berlin Temmuz-Ağustos 1936, s. 12-13.
- 📖 _____ “Resulzade Mehmet Emin”, **Dergi mecmuası**, Yıl: 1, Münih Ocak-Şubat-Mart 1955, s. 134-139.
- 📖 _____ “Sovyet Azerbaycanda Türk dilinin ruslaştırma ve imha siyaseti hakkında”, **Kurtuluş** Yıl: 3, Sayı: 20, Haziran 1936, s. 572-576.
- 📖 MEHMED-ZADE M. B. “‘Promete’ milletlerinin kurultayı”, **Kurtuluş** Yıl: 3, Sayı: 20, Haziran 1936, s. 568-571.
- 📖 “Rus-bolşevik esaretindeki milletlerin dil kongresinde alınan karar”, **Kurtuluş**, Yıl: 3, Sayı: 20, Haziran 1936, s. 571-572.
- 📖 ŞİMŞİR Sebahattin, **Azerbaycanın İstiklal Mücadilesi**, İK Kültür Sanat Yayıncılık İstanbul, 2002.
- 📖 VELİYEV Afgan, **Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade (1898 – 1959)**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.
- 📖 “Yazı Heyeti Tarafından”, **Kurtuluş**, Yıl: 1, Sayı: 1, 1934, s. 2.

²⁹ Age, s. 571-572.